

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Anthologia w czasach antycznych i późniejsza recepcja pojęcia : europejskie anthologiae nowożytnie (rekonesans)

Author: Iwona Słomak

Citation style: Słomak Iwona (2017). Anthologia w czasach antycznych i późniejsza recepcja pojęcia : europejskie anthologiae nowożytnie (rekonesans). W: M. Kokoszka, B. Szałasta-Rogowska (red.), "Antologia literacka : przemiany, ekspansja i perspektywy gatunku : seria pierwsza" (S. 36-49). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Ἀνθολογία w czasach antycznych i późniejsza recepcja pojęcia: europejskie *anthologiae* nowożytnie (rekonesans)

Iwona Słomak
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Terminy ἀνθολογία bądź też ἀνθολόγιον albo ἀνθολόγημα ('zbiór kwiatów') pochodzą od czasownika ἀνθολογέω oznaczającego 'zbieram kwiaty' (ἄνθος 'kwiat', a metaforycznie także 'coś najlepszego, najcenniejszego'; λέγω 'zbieram'), którego użycie w znaczeniu literalnym odnotowuje się już u Arystotelesa (Arist. *H.A.* 628b), natomiast w znaczeniu metaforycznym znajdujemy je dopiero w literaturze epoki hellenistycznej.

Lukian

Nazwą ἀνθολογία posługuje się Lukian, główny bohater autotematycznie nacechowanego dialogu *Ἀναβιοῦντες ἢ ἀλιεύς* Lukiana z Samosat (II wiek n.e.). Udając jak najlepsze intencje, a w istocie błaznując, Lukian odpiera zarzuty swoich rozmówców, filozofów, którzy wyszli z Hadesu, aby zemścić się na bohaterze za ośmieszenie ich w innym dialogu Lukiana *Βίων πρᾶσις*:

A gdzie i kiedy ja was obraziłem? Przecież zawsze żyłem w poszanowaniu dla filozofii i was wychwalałem i byłem w zażyłych stosunkach z księgami, które pozostawiliście. Skąd, jak nie od was, wziąłem te moje słowa? Zbieram je jak pszczoła i pokazuję ludziom, a oni chwalą i rozpoznają, gdzie, u kogo i jak zerwałem każdy kwiatek, i choć za bukiet [ἀνθολογία] pozornie podziwiają mnie, to w istocie tę waszą łąkę i was, skoro dostarczyliście tyle odmian kwiatów i w tak rozmaitych barwach, o ile potrafi się je zbierać i łączyć, i układać, aby pasowały jeden do

drugiego. Czyż to możliwe, że ktoś, kto wam te dobra zawdzięcza, odważyłby się odpłacać złym słowem swoim dobroczyńcom, dzięki którym coś znaczy?¹

Lukianowa ἀνθολογία to zatem zbiór myśli czy cytatów zaczerpniętych z cudzych dzieł, którego wartość nie wynika z merytorycznej wartości poszczególnych tekstów źródłowych czy ich sumy (traktuje się je nawet lekceważąco), ale z inwencyjnych zdolności twórcy „bukietu” zależnych częściowo od bogatej erudycji Lukiana, a także z jego talentów kompozycyjnych. Cudze teksty stanowią tutaj tworzywo oryginalnego dzieła antologisty.

Trzeba przy okazji wspomnieć, że porównanie pisarza do pszczoły czerpiącej z wielu kwiatów pojawia się też między innymi w przedmowie Makrobiuszowych *Saturnaliów* (autor parafrazuje tu ustęp *Epistulae ad Lucilium* Seneki Filozofa, w których do pszczoł porównany jest człowiek gromadzący różnorodną wiedzę i łączący ją w jedną całość w drodze do mądrości – Sen. *Ep.* 84, 3–8), encyklopedycznego dzieła w literackiej formie:

Powinniśmy bowiem w jakiś sposób naśladować pszczoły, które latają tu i tam i ssą nektar z kwiatów, potem zaś rozdzielają to, co zebrały, i rozkładają w plastrach, a różne soki przetwarzają w jeden, odpowiednio je mieszając i wykorzystując właściwości swej natury. My podobnie, cokolwiek wyszukaliśmy w różnych źródłach, powierzmy to pisarskiemu rysikowi, aby zrosło się wszystko w jedną całość pod jego kierunkiem².

¹ „Ποῦ γὰρ ἐγὼ ὑμᾶς ἢ πότε ὕβρικα, ὅς ἀεὶ φιλοσοφίαν τε θαυμάζων διατετέλεκα καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς ὑπερεπαίνων καὶ τοῖς λόγοις οἷς καταλελοίπατε ὁμιλῶν; αὐτὰ γοῦν ἄφημι ταῦτα, πόθεν ἄλλοθεν ἢ παρ’ ὑμῶν λαβὼν καὶ κατὰ τὴν μέλιτταν ἀπανθισάμενος ἐπιδείκνυμαι τοῖς ἀνθρώποις; οἱ δὲ ἐπαينوῦσι καὶ γνωρίζουσιν ἕκαστον τὸ ἄνθος ὅθεν καὶ παρ’ ὅτου καὶ ὅπως ἀνελεξάμην, καὶ λόγῳ μὲν ἐμὲ ζηλοῦσι τῆς ἀνθολογίας, τὸ δ’ ἀληθὲς ὑμᾶς καὶ τὸν λειμῶνα τὸν ὑμέτερον, οἱ τοιαῦτα ἐξηνθήκατε ποικίλα καὶ πολυειδῆ τὰς βαφάς, εἴ τις ἀναλέξασθαι τε αὐτὰ ἐπίσταιτο καὶ ἀναπλέξαι καὶ ἀρμόσαι, ὥς μὴ ἀπάδειν θάτερον θατέρου. ἔσθ’ ὅστις οὖν ταῦτα εὖ πεπονθὼς παρ’ ὑμῶν κακῶς ἂν εἰπεῖν ἐπιχειρήσειεν εὐεργέτας ἄνδρας, ἀφ’ ὧν εἶναι τις ἔδοξεν; [...]”. Luc. *Pisc.* 6. In: *Lucian*. With an English translation by A.M. HARMON. Vol. 3. Cambridge 1960. Wszystkie tłumaczenia w tekście, o ile nie zaznaczono inaczej – I.S.

² „Apes enim quodammodo debemus imitari, quae vagantur et flores carpunt, deinde quicquid attulere disponunt ac per favos dividunt et sucum varium in unum saporem mixtura quadam et proprietate spiritus sui mutant. Nos quoque quicquid diversa lectione quaesivimus commitemus stilo, ut in ordinem eodem digerente coalescat”. Macr. *Sat. Praef.* 5–6. In: *MACROBIUS: Saturnalia*. Edited and translated R.A. KASTER. Cambridge 2011. Tłumaczenie Tomasza Sapoty (autora przekładu przygotowywanych do druku *Saturnaliów*), który też zwrócił mi na ten ustęp uwagę.

Diogenianos – Stobajos – Orion

Wiemy także o innej „antologii” pochodzącej z tego samego okresu. Jej autorem miał być Diogenianos z Heraklei żyjący za Hadriana (II wiek n.e.); jak podaje *Suidas*, bizantyjski leksykon z X wieku (*Suid. Lex. Διογενειανός*), Diogenianos pozostawił między innymi (zaginione obecnie) Ἀνθολόγιον ἐπιγραμμάτων, zbiór odpowiadający naszemu najbardziej dziś rozpowszechnionemu wyobrażeniu o antologii: gromadzący utwory poetyckie (epigramaty). *Suidas* informuje także o dwóch innych, zachowanych do dzisiaj, „antologiach”. Pierwsza z nich jest dziełem Jana Stobajosa (*Suid. Lex. Ἰωάννης Στοβαῖος*) ze Stoboj w Macedonii, który żył w V wieku n.e. Stanowi zbiór ustępów, sentencji czy rad pogrupowanych tematycznie, pochodzących od poetów, mówców, filozofów i innych autorów, dedykowany synowi Septimiosowi. *Suidas* podaje tytuł: Ἀνθολόγιον, wraz z informacją, że dzieło składa się z czterech ksiąg, jednak we wcześniejszym dziele Focjusza (Photius *Bibliotheca*, cod. 167, PG 103, 477 i n.³) opisane jest jako „ἐκλογῶν, ἀποφθεγμάτων, ὑποθηκῶν, βιβλία τέσσαρα ἐν τεύχεσι δυοῖ” („cztery księgi w dwóch woluminach eklog, apoftegmatów, nauk moralnych”), a ponadto bywało rozmaicie dzielone przez wydawców, toteż wydania Curtiusa Wachsmutha i Ottona Hensego z lat 1884–1923 (przedruk w 1958 roku) uwzględniają podwójny podział (cztery księgi opublikowane pod wspólnym tytułem *Anthologium* podzielono na część obejmującą dwie pierwsze księgi *Anthologium* i zatytułowaną *Eclogae physicae et ethicae* oraz właściwe *Anthologium*, obejmujące część trzecią i czwartą)⁴. W wydaniu Augusta Meinekego dwie pierwsze księgi zatytułowane są *Eclogarum physicarum et ethicarum libri duo*, dwie kolejne wyszły z podwójnym tytułem Ἀνθολόγιον i *Florilegium*⁵; w edycji Thomasa Gaisforda całość opatrzona jest podwójnym tytułem Ἀνθολόγιον i *Florilegium*⁶. Wcześniejsi wydawcy publikowali wskazane części oddzielnie pod odrębnymi tytułami; przykładem jest wydanie antweperskie z 1575 roku (wydawcą był Christophorus Plantinus), które obejmuje tylko dwie pierwsze księgi o tytule *Eclogarum libri duo, quorum prior Physicas, posterior Ethicas complectitur* (jest to edycja grecko-łacińska, przekład łaciński Gulielmus Canterus); dwie kolejne księgi publikowane były z kolei łącznie bez

³ Skrót PG odsyła do *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*. Vol. 1–161. Accurante J.-P. Migne. Parisiis 1857–1866.

⁴ Zob. IOANNES STOBAEUS: *Anthologium*. Vol. 1–5 and *Index*. Eds. C. WACHSMUTH, O. HENSE. Berolini 1884–1923.

⁵ Ed. A. MEINEKE. Vol. 1–4. Lipsiae 1860–1867.

⁶ Ed. T. GAISFORD. Vol. 1–4. Oxonii 1822.

słowa „antologia” w tytule, z nagłówkiem „ρόγ Amaltei”, jak w dwujęzycznej (przekład łaciński Conradus Gesnerus) edycji z Zurychu z 1543 roku (wydał Christophorus Froschoverus): *Κέρας Ἀμαλθείας. Ἰωάννου τοῦ Στοβαίου ἐκλογαὶ ἀποφθεγμάτων. Ioannis Stobaei sententiae ex thesauris Graecorum delectae...*, albo jako Ἀνθολόγιον [...], ἤτοι ἐκλογῶν, ἀποφθεγμάτων, ὑποθηκῶν βυβλίον. *Florilegium [...], sive collectaneorum liber scite dicta et praecepta continens* w również dwujęzycznym (przekład łaciński i opracowanie Hugo Grotius) wydaniu paryskim z 1626 roku (wydał Nicolaus Buon; tytuł ogólny: *Dicta poetarum quae apud Ioannem Stobaeum extant [...]. Accesserunt Plutarchi et Basilii Magni de usu Graecorum poetarum libelli*). Przykładem wydania łączonego jest dwujęzyczna edycja lyońska z 1609 roku (wydał Franciscus Faber), w której księgi III i IV, również połączone w jedną, mają tytuł podobny jak w wydaniu tłumaczonym przez Gesnera, a część pierwsza i druga – jak w wydaniu z tłumaczeniem Canterusa: *Κέρας Ἀμαλθείας. Ἰωάννου τοῦ Στοβαίου ἐκλογαὶ ἀποφθεγμάτων καὶ ὑποθηκῶν. Ioannis Stobaei sententiae ex thesauris Graecorum delectae. [...] Huic editioni accesserunt eiusdem [...] eclogarum et physicarum libri duo...*

Drugim zachowanym do dziś i podobnym zbiorem, którego istnienie odnotowuje *Suidas*, jest *Συναγωγὴν γνωμῶν ἤγουν Ἀνθολόγιον* Oriona Tebańczyka lub Aleksandryjczyka z V wieku n.e.; leksykon wymienia oddzielnie Oriona Tebańczyka i Oriona Aleksandryjczyka, a także Orosa Aleksandryjczyka, każdemu przypisując dzieło zatytułowane Ἀνθολόγιον (*Suid. Lex. Ὀρίων Θηβαῖος; Ὀρίων Ἀλεξανδρεὺς; Ὀρος Ἀλεξανδρεὺς*), jednak może tu chodzić o jednego autora tego samego zbioru⁷. Antologia ta została późno wydana z rękopisu, nie można jej więc porównywać pod względem oddziaływania na czytelników ze zbiorem Stobajosa.

Eustathios

Kolejnym (chronologicznie) autorem posługującym się w tekście prozatorskim interesującym nas terminem (ἀνθολόγημα) jako metaforą (podobnie jak Lukian) jest Eustathios, biskup Tesaloniki, żyjący w XII wieku bizantyński filolog, historyk, retor i epistolograf. Pierwszy z cyto-

⁷ Por. F.G. SCHNEIDEWIN: *Prooemium*. In: *Orionis Thebani Antholognomici tituli octo. Nunc primum ex codice Bibliothecae Palatinae Vindobonensis editi*. In: F.G. SCHNEIDEWIN: *Coniectanea critica*. Gottingae 1839, s. 38–39.

wanych przykładów użycia terminu pochodzi z dziełka o grze scenicznej, drugi – z mowy pochwalnej dedykowanej Filoteusowi z Opsikion:

Po cóż zaś mam omawiać każdą z takich w większości zalet, skoro ludziom dobrze z tym obeznanym wystarczy wskazać, że tego rodzaju gra wyrażała słowem i unaoczniała starożytnym każdego rodzaju cnotę i nieprawość, jakie zna historia, aby pierwsze chwalili, a drugie odrzucali? Po nich dobrodziejstwo to odziedziczyli potomni, byśmy nie tylko od żyjących czerpali wiedzę na temat dobra, ale i potrafili żyć cnotliwie dzięki obcowaniu ze zmarłymi za pośrednictwem owego przedstawienia. I taki właśnie charakter miała ówczesna sceniczna gra, że naśladowano z rozmysłem postaci i akcję, w których zawierał się zbiór [ἀνθολόγημα] przymiotów służący nauce pilnego odbiorcy⁸.

Kierujące się zmysłami pszczoły, gdy lecą na łąki, rozwinąwszy skrzydła, nie zajmują się wszystkie każdym kwiatkiem ani nie wybierają sobie jednego, wspaniałego, i nie rozkoszują tylko nim, na wyścigi zbierając z niego miód, ale, okazując względy każdemu z kwiatów, zbierając, co pożyteczne, ta stąd, a tamta stamtąd; miłe im wszystkie kwiaty [ἀνθολογία], każda jednak zbiera co innego i tak oto pracują rozmaitości. Tak samo rozumne pszczoły, które w istocie nie udają duchowego Bożego robotnika, zbierają sobie zewsząd duchowy miód słodczy, oblatując święte łąki, i czerpią to, co piękne; gromadzą odpowiedni zbiór [ἀνθολόγημα] nie losowo albo miotane tu i tam żywą wyobraźnią, ale gruntownie rozważywszy czy odpowiednio przemysławszy⁹.

⁸ „Τί δέ μοι ἐπεξελθεῖν κατὰ μέρος τοῖς τοιούτοις εἰς πλεον ἁγαθοῖς, δέον ὃν ὑποκρούσασθαι τοῖς εὖ εἰδόσιν, ὥς τὸ τῆς τοιαύτης ὑποκρίσεως εἶδος παντοίαν ἱστορικῶς ἀρετὴν τε καὶ κακίαν τοῖς ἀρχαίοις ἐξέθετο εἰς τε πρόοπτον καὶ εἰς ἐπήκοον, ὥς τὴν μὲν ἐκείνους αἰρεῖσθαι, τὴν δὲ ἀποπροσποιεῖσθαι; Ὅ δὴ καλὸν ἐκείσθην κατέβη καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα, ἵνα μὴ μόνον ἐκ τῶν ζώντων ἐρανίζώμεθα τὸν τοῦ ἀγαθοῦ μάθησιν, ἀλλὰ καὶ νεκροῖς ὁμιλοῦντες δι’ ὑποκρίσεως ἐκείνης, τὴν κατ’ ἀρετὴν ζωὴν προσεπικτώμεθα. Καὶ τοιαύτη μὴν ἦν ὅτε ἡ ὑποκριτικὴ ἡπίδειξις, μίμησις οὕσα προσώπων τε καὶ πραγμάτων ἔλλογος, καὶ ἀνθολόγημα τῆς ἐν ἐκείνοις ποιότητος ἐπὶ παιδεύσει τῶν ἐντυγχανόντων”. EUSTATHIOS: *De simulatione* 3, PG 136, 376. Podobne znaczenie w innym przykładzie autora. Por. EUSTATHIOS: *Prologus in Pinadaria* 8, PG 136, 361.

⁹ „Αἱ πρὸς αἴσθησιν μέλισσαι ὅτε λύουσαι, τὰ περὰ φοιτῶσιν εἰς λειμῶνας, οὕτε πᾶσαι τοῖς ἄνθεσιν ὅλοις ἐνασχολοῦνται, οὐδὲ μὴν εἶδος ἓν τι ἀπολεξάμεναι, τὴν σκευωρίαν ἐκείθεν τοῦ μέλιτος ἐρανίζονται, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἄνθεσιν ἐμμελετώσι καὶ αἱ μὲν ἐντεῦθεν, αἱ δ’ ἐκείθεν τὸ χρήσιμον ἐπιλέγονται, φιληδοῦσαι μὲν τῇ πάντοθεν ἀνθολογίᾳ, συνάγουσαι δὲ ἄλλη ἄλλο, καὶ οὕτω ποικίλως πονούμεναι. Τὸν αὐτὸν δὲ λόγον καὶ αἱ πρὸς πόσιν μέλισσαι, αἱ τὸν ἀληθῶς ἔλλογον ἐργάτην τοῦ θεοῦ μὴ ψευδόμεναι συμβολοποιοῦνται τὴν κατὰ πνεῦμα γλυκύτητα ἑαυτοῖς πανταχόθεν, τοὺς ἱεροὺς λειμῶνας περιπετόμεναι, καὶ τὸ καλὸν ἀπανθίζουσιν, οὐχ ὅπῃ τύχη, λόγῳ ζωικῆς φαντασίας ῥεμβόμενοι, ἀλλὰ κατὰ σκέψιν σταθερὰν καὶ διάρθρωσιν δέουσιν ἀκριβοῦντες τὸ ἀνθολόγημα”. EUSTATHIOS: *Laudatio S. Philothei Opsiciani* 1, PG 136, 141.

Autor eksploatuje tu, przede wszystkim w drugim z przykładów, znaczenie ‘zbierania kwiatów’ jako ‘zbierania miodu z kwiatów’ – nośnikiem obydwu znaczeń był w grece jeden czasownik, natomiast w łacinie łączył je przymiotnik *florilegus* ‘zbierający kwiaty/miód/nekta/pyłek z kwiatów’, którym określano pszczoły. Stąd też znaczenie ἀνθολογία/ἀνθολόγημα to nie tylko ‘zbiór kwiatów’, lecz także ‘eks-trakt zawartych w nich cennych substancji’, a w efekcie ‘tego, co najlepsze/najśłodsze’. W przedstawionej alegorii Eustathios, odwołując się do współczesnego wyobrażenia na temat pszczół, podkreśla jednocześnie celowość zbioru, jakim jest ἀνθολογία, powstała nie w sposób bezładny, ale dzięki bardzo starannemu doborowi elementów; widzimy skądinąd, że są to także cechy antologii Stobajosa, Oriona i innych, późniejszych tego typu zbiorów.

Od Meleagra do *Antologii greckiej* i *Antologii palatyńskiej*¹⁰

Za ważny wzorzec antologii utworów poetyckich uważa się dzieło Meleagra z Gadary (żył on w latach około 140–70). Ten autor zbioru Στέφανος (‘wieniec’) (powstałego około I wieku p.n.e.) zgromadził w nim epigramy co najmniej 47 twórców (z różnych epok, w tym zwłaszcza z III stulecia, z różnych stron – od Italii po Syrię, różnych autorów – od Simonidesa i Anakreonta do Antypatra i Archiasza), w tym swoje własne, o różnorodnej tematyce: utwory sympotyczne, erotyczne, dedykacyjne, żałobne czy wotywnie. Jest to najwcześniejszy tego typu zbiór, który przetrwał aż do X wieku, kiedy został częściowo włączony do zbioru Kefalasa. Kontynuatorami tej tradycji byli: Filip z Tesaloniki, który w czasach Nerona również ułożył Στέφανος, zawierający epigramy mniej wybitnych autorów uporządkowane alfabetycznie według incipitów, a następnie tematycznie w ramach tej dyspozycji; Agathias z Myriny (Azja Mniejsza) (około 532–580), poeta i historyk, prawnik z Konstantynopola, który w zbiorze Κύκλος τῶν νέων Ἐπιγραμμάτων (‘cykl/krąg/wieniec nowych epigramatów’) umieścił utwory własne i współczesnych mu poetów podzielone na 7 ksiąg według gatunków; około 100 epigramatów Agathiasa znalazło się także w *Antologii palatyńskiej*; Konstanti-

¹⁰ Zob. *The Greek Anthology*. With an English translation by W.R. PATON. London 1916 (reprint 1993); spośród opracowań zwłaszcza: A. CAMERON: *The Greek Anthology from Meleager to Planudes*. Oxford 1993; K.J. GUTZWILLER: *Poetic Garlands: Hellenistic Epigrams in Context*. Berkeley–Los Angeles–London 1998. Tamże szczegółowa bibliografia.

nos Kefalas, bizantyjski nauczyciel, który około roku 900 opracował obszerny zbiór oparty na wcześniejszych wyborach; około 940 roku został on jeszcze rozszerzony, najprawdopodobniej przez Konstantyna z Rodos, do około 3 700 epigramów, w tym chrześcijańskich, podzielonych tematycznie na 15 ksiąg. Dzieło to, znane dziś pod nazwą *Anthologia Palatina*, zachowało się w rękopisie, odkrytym w 1606 roku w Bibliotece Palatyńskiej w Heidelbergu, ale wydanym dopiero w XIX wieku.

Ostatnią wielką antologią opartą na zbiorach poprzedników, zwłaszcza Kefalasa, była siedmiotomowa *Ἀνθολογία* mnicha Maksimosa Planudes (ukończona w 1301 roku), w której utwory zostały pogrupowane tematycznie; zbiór ten znany jest między innymi pod nazwą *Anthologia Planudea* albo *Anthologia Graeca*. Początkowo funkcjonująca w odpisach, ukazała się drukiem w 1494 roku pod tytułem *Anthologia Graecorum epigrammatum* (Florentiae, wydali Laurentius de Alopa i Ioannes Lascaris) i, wielokrotnie przedrukowywana, wywarła wielki wpływ na literaturę renesansu. Za wzorową edycję, pozbawioną błędów *editio princeps*, uchodziło tu pierwsze wydanie Aldiego z 1503 roku (Venetiis) pod podwójnym, grecko-łacińskim tytułem: *Ἀνθολογία διαφόρων ἐπιγράμματος. Anthologia diversorum epigrammatum*. Oprócz edycji greckich ukazywały się drukiem także wydania dwujęzyczne *Antologii greckiej*, grecko-łacińskie, z takim samym nagłówkiem, jak na przykład w edycji tłumaczonej przez Eilharda Lubina z 1604 roku (wydał Bibliopolius Commelianus).

Źródło łacińskie: Pliniusz

Ważnym źródłem ukazującym zjawisko bliskości znaczeniowej „zbioru kwiatów” („antologii”) i „wieńców” w starożytności jest XXI księga *Historia naturalis* Pliniusza Starszego (23–79), w której autor, podejmując temat zdobienia kwiatami w kulturze rzymskiej, skupia się zasadniczo na tematyce wieńców czy girland i obszernie pisze także o roślinach wykorzystywanych na wieńce: plecione z dwojakiego rodzaju kwiatów na przemian, z kwiatów różnokolorowych bądź w postaci girland z kwiatów jednego rodzaju przeplatanych z innymi (Plin. *H.N.* XXI 1). Wskazuje też na istniejącą w Rzymie tradycję tytułowania ksiąg *libri ἀνθολογικῶν*. Autor *Historia naturalis*, wymieniając literaturę na temat kwiatów i uzasadniając (w sposób topiczny) podjęty trud brakami w tej dziedzinie, podaje, że o niebezpieczeństwie związanym z noszeniem wieńców wspominali medycy Mnesitheos i Kallimachos, z autorów greckich poza tym

o kwiatach pisał Theofrastos, natomiast z autorów łacińskich niektórzy zatytułowali dzieła „libri ἀνθολογικῶν”, nikt jednak, o ile Pliniuszowi Starszemu wiadomo, nie opisał kwiatów; „toteż my teraz – kontynuuj autor – wieńców nie będziemy pleść, bo to niepoważne, ale przypomniemy o kwiatach wszystko, co wyda się tego warte”¹¹.

Ustaliła się pewna tradycja tłumaczenia kluczowych tu dla nas słów; *anthologia* to ‘księga o zbieraniu kwiatów’ (na przykład *A Greek-English Lexicon* pod redakcją Henry’ego G. Liddella i Roberta Scotta, Nowy Jork 1996) lub ‘książka o florystyce’ (*Słownik grecko-polski* pod redakcją Zofii Abramowiczówniej, Warszawa 1958), oparta na tradycji *Thesaurus linguae graecae* Henri Estienne’a (ed. princ. 1572). Jego dzieło stanowiło podstawę słowników starożytnej greki aż po XIX wiek. Estienne¹² tłumaczy termin ἀνθολογικά w analogii do ριζοτομικά (‘księgi o zbieraniu czy wycinaniu korzeni roślin leczniczych’). Należy dodać, że jedynym źródłem takiego tłumaczenia terminu ἀνθολογικά jest tu właśnie wskazany ustęp Pliniusza. William H.S. Jones¹³ w tłumaczeniu tego ustępu wybiera pośrednią drogę: nie tłumaczy słowa „anthologica”, słowo „inscribere” przekłada jako ‘have composed’, a „flores... persecutus est” jako ‘followed up the subject of flowers fully’ (co jest tylko interpretacją łacińskiego tekstu). W komentarzu do słowa „nectemus” uznaje je za metonimię (co znów jest tylko interpretacją), sens zdania, w którym się ona pojawia, oddaje zaś następująco: „I shall not describe the methods of making them”). Lepsze, jak się wydaje, tłumaczenie, które kontynuuje wcześniejszą tradycję¹⁴, proponuje Jacques André, gdy pisze o księgach „zatytułowanych »Antologia«” („Si quelques-uns, chez nous, ont intitulé leurs livres »Anthologie«, personne, à ma connaissance du moins, n’a traité à fond des fleurs”)¹⁵ i o „pleceniu wieńców” („tresser des couronnes”) (słowo „persecutus est” tłumaczy podobnie

¹¹ Por.: „ex nostris autem inscribere aliqui libros anthologicon, flores vero persecutus est nemo, quod equidem inveniam. nec nos nunc scilicet coronas nectemus – id enim frivolum est – sed de floribus quae videbuntur digna memorabimus”. Plin. H.N. XXI 9, 13. In: PLINY: *Natural History*. Books 20–23. With an English translation by W.H.S. JONES. Ed. J. HENDERSON. London–Cambridge 2005 (wyd. 1. – 1965).

¹² Por. *Thesaurus Graecae linguae ab Henrico Stephano constructus*. T. 1. [s.l.] 1572, c. 443 i *Thesaurus Graecae linguae ab Henrico Stephano constructus*. Post editionem Anglicam [...] ediderunt C.B. HASE, G. DINDORFIUS, L. DINDORFIUS. Vol. 1, pars 2. Parisiis [1831], c. 768.

¹³ Zob. ad loc. In: PLINY: *Natural History*. Books 20–23...

¹⁴ Zob. np. C. PLINIUS SECUDUS: *Historiae libri XXXVII*. Ex editione G. BROTIER. Curante et imprimante A.J. VALPY. Vol. 6. Londini 1826, s. 3218; Ae. FORCELLINI: *Totius Latinitatis lexicon*. Consilio et cura J. FACCIO LATI. Vol. 1. Patavii 1771, s. 178.

¹⁵ Zob. ad loc. In: PLINE L’ANCIEN: *Histoire naturelle*. Livre 21. Texte établi, traduit et commenté par J. ANDRÉ. Paris 1969.

jak Jones). Przekład, który proponuje André, jest bardziej uzasadniony zwłaszcza ze względu na drugie zdanie wspomnianego ustępu, bo gdyby przyjąć tłumaczenie Jonesa, Pliniusz, pisząc niemało o wieńcach, w istocie przeczyłby sam sobie. Cały ustęp brzmi natomiast spójnie, jeśli przyjąć, że słowo „coronae” to synonim ἀνθολογικά z wykładnią: „niektórzy łańciscy autorzy zatytułowali swoje księgi *Anthologica*, jednak on nie zamierza się tym zajmować [nie zamierza układać „wieńców” – I.S.], uznając to za niepoważne zajęcie, ale chce napisać o kwiatach wszystko, co uważa, że [napisać] warto”. Można by poza tym przyjąć, że Pliniusz, deklarując, iż nie będzie „plótł wieńców”, mówi to w literalnym sensie, w dalszym ciągu jednak pozostaje wątpliwość co do słowa „inscripsere”, oznaczającego zasadniczo ‘zatytułowali’. Stąd też hipoteza, że Pliniuszowi chodzi o tytuły metaforyczne ksiąg nietraktujących o kwiatach, ma pewne uzasadnienie.

Anthologiae nowożytne

Cała wskazana tradycja rozumienia terminu ἀνθολογία i jego wariantów była intensywnie eksploatowana w epoce nowożytnej, w której bardzo licznie wydawano zarówno *Anthologiae*, jak i *Florilegia* (łaciński odpowiednik słowa ἀνθολογία; złożenie od czasownika *lego* ‘zbieram’ i rzeczownika *flos* ‘kwiat’) oraz zbiory o tytule zainspirowanym między innymi terminem ἀνθολογία: *polyanthea/πολυάνθεα* ‘obfitująca w kwiaty’ (πολύς ‘liczny/mnogi’; ἀνθος – zob. uwagi na s. 36), a zapewne także słowem ἀνθηρός ‘ukwiecony’, wykorzystywanym, według świadectwa Aulusa Gelliusza, w tytułach ksiąg gromadzących rozmaite wiadomości czy wypisy z różnych źródeł, różnorodnie tytułowanych:

Ponieważ zaś zgromadzono w nich różnorodną i jakby pomieszaną naukę, odpowiednio nadano im najbardziej wyszukane tytuły. Bowiem jedni zatytułowali je *Muzami*, inni *Sylwami*; inni jeszcze *Płaszczem*, *Rogiem Amaltei*, *Plastrem miodu*, *Błoniem*, *Lekturą*, *Wyborem lektur*, *Ogrodem*, *Kolekcją*, *Lampami*, *Kobiercem*, *Encyklopedią*, *Helikonem*, *Zagadnieniami*, *Podręcznikiem*, *Objaśnieniami*, *Notatkami*, *Poradami*, *Uwagami*, *Naukami*, *Historią naturalną*, *Historią powszechną*, *Łką*, *Zbiorem owoców*, *Miejscami wspólnymi*. Podobnie wielu tytułuje je *Różnorodnymi zapiskami*; tak samo nie brak takich, którzy dają nagłówki *Listy moralne* albo *Listowne kwestie* czy *Różności* [...] ¹⁶.

¹⁶ Por.: „Nam quia variam et miscellam et quasi confusaneam doctrinam conquiescerant, eo titulos quoque ad eam sententiam exquisitissimos indiderunt. Namque alii

Autorem pierwszej nowożytniej *Polyanthea* (ed. princ. Saonae 1503) był Dominicus Nanus Mirabelius, który dzieło poprzedził wierszowanym wstępem, w nim zaś, rozwijając znaczenie tytułowej metafory, określił charakter zawartości:

Ktokolwiek lubi kwitnącym wieńcem przyozdabiać skronie / i włos pragnie zdobić rozmaitym kwiatem – / niech wstąpi do tych ogrodów, chłonie woń rosariów, Nanus / na czoło ochocze włoży mu wieniec z róż. / Te rzeczy przystoją chłopcu, mężczyźnie i starcowi, / ustroją głowę jednej i drugiej płci. / Nie o Wenus śpiewamy czy miłostkach, / nie o gachu Jowiszu czy rozpuszcie Marsa. / Któż by uwierzył, że robić się nie godzi, ale godzi mówić: / to nasienie śmierci, które wnika w krew. / Gdy pieśni poetów przytaczamy, / to nie takie, co je skarcić trzeba wzrokiem. / Z plugastwa płowe dobywamy złoto, / lilie i fiołki ze śmietnika. / Idź przez Hymetu i Ausonii wioski – ciesz się, gromadź; / chwastów i tojadów nie nazbierasz¹⁷.

Zbiór ten gromadził ustępy z wierszy i prozy ułożone tematycznie (są tu hasła takie jak: *Abstinentia*; *Deus*; *Homo*; *Nobilitas*; *Pudicitia*), a następnie alfabetycznie. Hasła te miały jednocześnie pewien wymiar encyklopedyczny¹⁸: zawierały kolejno objaśnienie, wskazanie etymologii i przykłady. Zbiór miał liczne wydania na przestrzeni XVI wieku – także pod redakcją Bartolomea Amantiusa i Francisca Tortiego. Od 1604

Musarum inscripserunt; alii *Sylvarum*; ille Πέπλον; hic Ἀμαλθείας κέρας; alius *Κηρα*, partim *Λειμῶνας*, quidam *Lectionis suae*; alius *Antiquarum lectionum*; atque alius Ἀνθηρῶν, et item alius *Εὐρημάτων*. Sunt etiam, qui Λύχνους inscripserunt: sunt item, qui *Στρωματεῖς*: sunt adeo, qui Πανδέκτας et Ἐλικῶνα et Προβλήματα et *Εγχειρίδια* et *Παραξιδία*. Est qui *Memoriales* titulum fecerit: est qui *Πραγματικά* et *Πάρεργα* et *Διδασκαλικά*. Est item qui *Historiae naturalis*, est qui *Παντοδαπῆς ἱστορίας*: est praeterea qui *Pratum*, est itidem qui *Πάγκαρπον*; est qui *Τόπων* scripsit. Sunt item multi, qui *Coniectanea*, neque item non sunt, qui indices libris suis fecerunt aut *Epistolarum moralium*, aut *Epistolarum quaestionum*, aut *Confusarum* [...]”. Gell., *N.A. Praef.* 5–9. In: AULI GELII: *Noctes Atticae*. Ed. P.K. MARSHALL. Oxford 1990.

¹⁷ Por.: „Tempora quisquis amas florenti ornare corona, / atque cupis vario cingere flore comas, / ingredere hos hortos et odora rosaria, Nanus / composita alacri dat tibi fronte rosas. / Hic est, quod deceat pueros, iuvenesque, senesque: / his ornare potest sexus uterque caput. / Nulla Venus nobis, nulli hic cantantur amores, / nec Iovis hic moechi, furtaque Martis erunt. / Turpe quod est factu, quis dicere credat honestum: / talia nam in fibras semina mortis agunt. / Si qua poetarum recitantur carmina nobis, / non ea sunt oculo despicienda gravi. / Eruimus spurcis fulvum de sordibus aurum, / lilia de mediis sentibus et violas. / Ausonia hic laetus vel Hymmetia rura peragrans, / collige: non tribulos, non aconita leges”. DOMINICUS NANUS MIRABELLIUS: *Polyanthea. Opus suavissimis floribus exornatum* [...]. Coloniae 1552, k. nlb. 1v.

¹⁸ Por. A. BLAIR: *Le florilège latin comme point de comparaison*. „Extrême-Orient, Extrême-Occident” 2007, hors série, s. 185–187 i n.

roku publikowany był w formie znacznie powiększonej w opracowaniu Josepha Langa jako *Polyanthea nova* albo *Florilegium magnum sive Polyanthea* (na przykład Lugduni 1604); także pod tytułem *Anthologia sive florilegium rerum et materiarum selectarum, praecipue sententiarum, apophthegmatum, similitudinum, exemplorum, hieroglyphicorum...* (na przykład Argentorati 1674). Innym dziełem o tym tytule był między innymi rodzaj wierszowanego glosariusza: *Polyanthea sive Paradisus poeticus...* Nicolausa Reusnera, w opracowaniu Jeremiasa Reusnera (na przykład Basileae 1578), gromadzący ułożone tematycznie (w podzbiorach, jak *Frumentarium olitoriumque poeticum, Aviarium poeticum* czy *Penus poetica*) łacińskie utwory poetyckie różnych poetów, w tym Reusnera, na temat rozmaitych roślin, zwierząt, pokarmów; podobnie: *Polyanthea Mariana* Ippolita Marracciego (na przykład Coloniae Agrippinae 1683), który zebrał przydomki i pochwały Marii.

Jeśli chodzi o zbiory ze słowem *Anthologia* w tytule, to spośród bardzo licznych opatrzonych takim nagłówkiem (zamiennie z *Florilegium*) warto wymienić dwa o charakterze *silva sententiarum* czy *phrasium*. Autorem jednego z nich (*Anthologia poetica Graeco-Latina synonymis poeticis eorumque auctoritatibus instructa sed et variis sentiis, adagiis, priscis formulis passim resparsa*, Duaci 1617) był jezuita Pierre Halloix. Zgromadził on teksty poetyckie i prozatorskie greckich autorów we własnych przekładach, ułożone w porządku alfabetycznym według nie greckich, ale łacińskich słówek kluczowych występujących w tekstach (jak: *ad; adaequo – assimilo – comparo; admoneo; adsum – praesens sum*). Niektóre ze słów kluczowych opatrzone odsyłaczami (na przykład: „*adoro vide colo*”). Alfabetyczny układ miał tu zapewne pozwolić komuś, kto dobrze władał łaciną, odnaleźć szukane słowo w kontekście zdaniowym w utworze poety lub prozaika greckiego, aby następnie zdanie to wykorzystać jako wzorzec stylistyczny albo jako gotową sentencję. Drugi z przykładowych zbiorów ułożył (zapewne jak poprzedni autor – na potrzeby szkolne) jezuita Pierre des Champs Neufs; zbiór nosił tytuł: *Anthologia Latinarum locutionum literato Gallicarum vocum ordine* (na przykład Parisiis 1647). Dzieło to, pomyślane podobnie jak antologia Pierre’a Halloix, stanowiło pomoc w wyszukiwaniu tym razem łacińskich fraz, ale poprzez alfabetycznie uporządkowane słówka francuskie. W innej wersji składało się z dwóch części: pierwsza zawierała słówka łacińskie, po nich łacińskie frazy wybranych autorów uznawanych za stylistycznie najlepszych, a pod nimi tłumaczenie tych fraz w języku francuskim; druga miała układ jak *Anthologia* z 1647 roku (zob. na przykład *Flores Latinae locutionis ex probantissimis auctoribus, Cicerone imprimis, Terentio, Caesare, Livio, Curtio, Columella, caeterisque cum Oratoribus, Poetis et Historicis, tum Iurisconsultis et Medicis, reique ru-*

sticæ peritissimis selecti et Gallice redditi. In 2 partes divisi cum indice locupletissimo pro media et suprema classe grammatica, Parisiis 1636).

Jeszcze inny typ „antologii”, o którym warto wspomnieć, reprezentują różne *anthologiae sacrae*. Należy tu między innymi *Anthologia sacra* Louisa Cressolles’a, w której, jak pisze autor w podtytule, „z [kwiatów zerwanych z – I.S.] grządek Pisma Świętego i z ogródków świętych ojców oraz z tego, co miłe u innych pisarzy, wije się wieńce [*strophia*] na ukoronowanie cnoty i ozdobę obyczajów”¹⁹ (zob. na przykład wydanie: Lutetiae Parisiorum 1632). Dzieło to poświęcone jest zagadnieniom różnych cnót chrześcijańskich, które omówiono w poszczególnych rozdziałach; w tok wywodu wplecione są cytaty lub nawiązania. Inny zbiór, *Anthologiae sacrae libri quattuor* (wydał Iacobus Chouët 1591), został podzielony na cztery księgi; w pierwszej i drugiej zgromadzono okrostychy Jacoba Billiusa – wyrażające myśli zaczerpnięte od różnych teologów wraz z objaśnieniami; w trzeciej – epigramaty Prospera z Akwitanii do myśli św. Augustyna; w czwartej – hymny o tematyce religijnej; antologia ta zawiera także, jak wiele podobnych dzieł, indeks tematów, alegorii i podobieństw. Z kolei *Anthologia sacra* (Lugduni 1634) jezuita Gilberta gromadzi epigramy autora (greckie wraz z łacińskimi tłumaczeniami) o różnorodnej tematyce.

Rekapitulacja

Od starożytności po czasy nowożytne w obszarze łacińskiego i greckiego piśmiennictwa Europy termin ἀνθολογία używany jest w odniesieniu do zbiorów czy też dzieł, w których manifestacyjnie uwydatnia się erudycyjny warsztat twórcy – intencją mogła być chęć popisu i jednocześnie zaznaczenia krytycznego stosunku do wykorzystanych źródeł, ale też potrzeba potwierdzenia słuszności własnego wywodu w odwołaniu do szanowanych autorytetów; podobnie w odniesieniu do zbiorów gromadzących różne, własne autora antologii i cudze utwory poetyckie i fragmenty utworów prozatorskich, mających służyć zarówno lekturowej przyjemności, jak i pożytkowi, rozumianemu jako efekt nauki moralnej oraz jako wiedza erudycyjna i umiejętności pisarsko-stylistyczne. Przy tym w omawianym okresie nieuzasadnione jest rozróżnienie anto-

¹⁹ Por. „ex areolis Sacrae Scripturae, hortulisque divinatorum patrum, ac scriptorum aliorum amoenitate strophia nectuntur ad coronandam pietatem, moresque ornandos”.

logii literackich i użytkowych, zbliżonych do glosariusza, encyklopedii czy zbioru nauk moralnych. Zasadniczo w tym czasie antologiami są zbiory gromadzące utwory czy wybrane ustępy zaczerpnięte z wielu różnych cudzych dzieł, często jednak z dodatkiem tekstów twórcy antologii albo z jego komentarzami. Zdarza się jednak, że zbiór gromadzi utwory jednego tylko autora, podobnie jak istniały girlandy splecione z jednego rodzaju kwiatów; taką możliwość dopuszcza znaczenie słowa „antologia” ‘zbiór z różnych kwiatów’, w odniesieniu na przykład do efektu pracy pszczoł, ale także zbioru „tego, co najlepsze” (a niekoniecznie z różnych źródeł). We wszystkich przywołanych antologiach zdecydowanie ujawnia się funkcja porządkująca – cudze utwory czy myśli podporządkowane bywają narracji autora zbioru albo też ułożone są według autorskiego zamysłu kompozycyjnego, który, jak się wydaje, przede wszystkim ma ułatwić korzystanie ze zgromadzonego materiału nie w sposób linearny, ale wedle aktualnych potrzeb, co usprawniają czasem dołączone do zbiorów indeksy. Wreszcie: antologia to tyle co *florilegium*, ale ponieważ istnieje świadomość metaforyczności tego terminu, bywa on zastępowany innymi – jak *polyanthea*, *flores*, *stephanos* czy *strophium*, a pokrewnymi terminami są tu *viridaria*, *hortula* czy *rosaria*.

Iwona Słomak

Ἀνθολογία in the Ancient Days and the Later Reception of the Term:
European Modern *Anthologiae*
(a Reconnaissance)

Summary: The aim of the article is to familiarize the reader with the history of the term ἀνθολογία, as well as its cognates, employed as a headliner category defining the contents of the work as well as a genre. The author focuses on the Greek and Latin tradition over the course of time, as it certainly can be ascribed a significant culturally productive function across Europe from the ancient times till the 18th Century. The results of this reconnaissance would suggest that the term in question is widely used while referencing collections or works that manifestly emphasize the erudition of the author, as well as those containing various pieces of prose and poetry by a number of authors, and serving a twofold purpose: to please the reader while being of practical use as a study in morality, and to broaden one's erudition while serving as a training material in writing and style. In the period of time discussed to distinguish between literary and practical anthologies would be pointless, as they were all not unlike glossaries, encyclopedias or collections of moral studies.

Keywords: anthology, history of the term, genealogy, Lucian of Samosata, florilegium

Ивона Сломак

Ἀνθολογία в античные времена и позднейшая рецепция понятия:
европейские anthologies нового времени
(исторический очерк)

Резюме: Целью статьи является приблизить историю термина ἀνθολογία и родственных терминов, используемых в качестве титульной категории, определяющей содержание книги, а также в качестве жанрового показателя. Автор рассматривает латино-греческую традицию на протяжении веков, что дает возможность говорить о значительной культуротворческой роли этой традиции в европейском масштабе, т.е. с древних времен до XVIII столетия. Исторический опыт показывает, что исследуемый термин используется по отношению к сборникам или к произведениям, в которых ярко выражено мастерство творца. Кроме того, он применяется по отношению к сборникам, в которых накоплены разные, собственные и чужие поэтические тексты и фрагменты прозы, служащие как удовольствию чтения, так и полезности, понимаемой как нравственные поучения, углубление эрудиции, а также формирование писательско-стилистических умений. Для указанного временного периода неоправданным является разграничение литературных и нелитературных антологий, похожих на глоссарии, энциклопедии или собрания нравственных поучений.

Ключевые слова: антология, история понятия, жанроведение, Лукиан Самосатский, флорилегий